

Юрій К. Зайцев, Олександра М. Москаленко
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ
МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ В СУЧАСНИХ
ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті розглянуто теоретико-методологічні засади забезпечення ефективності міждисциплінарних досліджень складних економічних і соціальних систем та умови використання міждисциплінарної методології в цих дослідженнях. Основну увагу сконцентовано на аргументації необхідності єдиного підходу до розуміння сутності та ключових ознак понять, категорій, інституційних форм, що використовуються представниками різних наук у процесі дослідження єдиного об'єкта з різних боків, позицій і напрямів.

Ключові слова: міждисциплінарний підхід; людський капітал; перекручені форми; прекаріат.

Літ. 23.

Юрий К. Зайцев, Александра Н. Москаленко
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО ПОДХОДА
В СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

В статье рассмотрены теоретико-методологические основы обеспечения эффективности междисциплинарных исследований сложных экономических и социальных систем и условия использования междисциплинарной методологии в этих исследованиях. Основное внимание сконцентрировано на аргументации необходимости единого подхода к пониманию сущности и ключевых признаков понятий, категорий, институциональных форм, которые используются представителями различных наук в процессе исследования единого объекта с разных сторон, позиций и направлений.

Ключевые слова: междисциплинарный подход; человеческий капитал; искаженные формы; прекариат.

Yurii K. Zaitsev¹, Oleksandra M. Moskalenko²
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS
OF USING THE INTERDISCIPLINARY APPROACH
IN CONTEMPORARY ECONOMIC RESEARCH

The article discusses the theoretical and methodological fundamentals for ensuring the effectiveness of multidisciplinary studies of complex economic and social systems and conditions for using the interdisciplinary methodology in such studies. The attention is focused on the need for a single approach to understanding the essence and the key features of concepts, categories and institutional forms, which are used by representatives of various sciences in the study process of a single object from different angles, positions and directions.

Keywords: interdisciplinary approach; human capital; distorted forms; precariat.

Peer-reviewed, approved and placed: 18.10.2016.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя відбувається динамізація процесу використання міждисциплінарних підходів³ різними гуманітарними науками при дослідженні тих чи інших явищ суспільного життя. Така динамі-

¹ Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Ukraine.

² Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Ukraine.

³ Зокрема, Національна академія наук США визначає міждисциплінарні дослідження (interdisciplinary research – IDR) як «одне з найбільш продуктивних і надихаючих людських занять, яке забезпечує формат для дискусій і зв'язків, що призводить до нових знань» (Національна академія США, 2005) [23].

зація має як об'єктивні, так і суб'єктивні підстави, серед яких, насамперед, можна назвати стрімке ускладнення внутрішньої структури, архітекτονіки сучасних економічних і соціальних систем, внаслідок чого відбувається зростання впливу соціальних, нематеріальних та позаекономічних чинників на рівень ефективності функціонування цих систем.

Дослідження та розуміння сутності і ролі таких чинників в їх взаємозалежності та взаємовпливах, безперечно, стає необхідною передумовою формування ефективної економічної політики, а також зумовлює різке зростання потреби в узгодженні різними науками субстанціональних засад розуміння сутності, функцій, форм прояву і використання тих чи інших категоріальних та інституціональних інструментів у пізнанні надскладних економічних і соціальних явищ і процесів, зокрема тих систем, що знаходяться в стані якісної трансформації.

Як підкреслюють науковці, «успішне здійснення міждисциплінарних досліджень передбачає одночасне розв'язання трьох проблем: 1) *методологічної* (формування предмета дослідження, в якому об'єкт відображений таким чином, щоби його можна було вивчати засобами усіх задіяних дисциплін); 2) *організаційної* (створення мережі комунікацій і взаємодії дослідників); 3) *інформаційної* (забезпечення передачі прикладних результатів міждисциплінарного дослідження в практику прийняття рішень та їх технологічного втілення і одночасно *передачі власне наукових результатів, що отримано учасниками, для експертизи в системі дисциплінарного знання*)» (курсив *авторський*) [10, 432–433].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ще у 1940-х рр. у праці «Мотивація економічної діяльності» Т. Парсонс зазначав, що «багато проблем можуть бути вивчені більш плідно за умов співробітництва на теоретичному рівні різних соціальних дисциплін, ніж це можна зробити, діючи всередині кожної з них окремо, як би добре не була розроблена для розв'язання певного кола проблем її теоретична схема» [11, 353]. Серед тих, хто визнав та активно застосовував такі принципи з початку 1960-х рр., були представники Чиказької економічної школи, які проводили аналіз таких позаекономічних чинників господарської діяльності економічних суб'єктів, як політичний вплив, правові інститути, сім'я, людський капітал, час тощо, використовуючи принципи міждисциплінарного підходу [15, 55–57].

Причини та напрями змін у методологічній парадигмі економічних досліджень наприкінці ХХ ст. аргументували такі вчені, як Л. Абалкін [1; 2], А. Аткинсон [21], Дж. Бьюкенен [5; 6], П. Груневеген [7], Я. Корнаї [8], Е. Тоффлер [18], П. Ульріх [19] та інші. Е. Тоффлер, зокрема, у своїй праці «Третя хвиля» пояснював потребу в новій парадигмі економічної теоретичної науки тим, що «світ, який швидко утворюється від зіткнення нових цінностей і технологій, нових геополітичних відносин, нових стилів життя і засобів зв'язку, вимагає абсолютно нових ідей і аналогій, класифікацій і концепцій» [18, 14]. За цих умов, вважав учений, «ми стоїмо на порозі нової доби синтезу. В усіх інтелектуальних галузях діяльності ми, ймовірно, побачимо повернення до великомасштабного мислення, до загальної теорії, до складання частин до купи» [18, 119]. П. Ульріх у монографії «Критика економізму» аргументував

позицію, згідно з якою принциповою основою побудови нової методологічної парадигми в економічних дослідженнях є необхідність відмови від ідеології економічного детермінізму та економізму, оскільки останній абстрагується від «ціннісного» соціально-економічного контексту, стоїть на позиції суто економічної точки зору [19, 17]. На думку П. Ульріха, «нормативне перебільшення логіки ринку, возведення її в абсолютний принцип координації суспільства, означає обмеження логіки співіснування людей (етичної ідеї раціональності) економічною логікою взаємовигідного обміну благами, що «веде до переростання ідеї ефективності ринкової економіки в ідеологію тотального ринкового суспільства» [19, 19, 22].

Важливість та актуальність проблем використання принципів методологічного плюралізму, міждисциплінарного підходу в дослідженнях сучасного суспільства і, зокрема, його економічної системи сьогодні підкреслюють такі провідні теоретики, як О. Бузгалін [3; 4], А. Колганов [3; 4], Т. Пікетті [12] і Д. Родрік [16], представники Міжнародної асоціації політичної економії країн СНД і Балтії, Всеукраїнської асоціації політичної економії тощо. Так, один із кращих сучасних методологів і теоретиків-економістів світу, Д. Родрік у своїй монографії «Економіка вирішує: сила і слабкість «похмурої науки» (2015), говорячи про необхідність розвитку методологічних підходів у сучасних економічних дослідженнях, пояснює це тим, що «різноманітність соціального життя надто велика, щоби втиснути його в одну універсальну схему», до того ж, «економічна наука усе надмірно спрощує та розглядає поза контекстом; претендує на універсальність, ігноруючи роль культури, історії та інших обставин; звеличує ринок; спирається на безліч прихованих ціннісних суджень і до того ж не вміє пояснити та передбачити те, що відбувається в економіці» [16, 22]. Такої ж позиції дотримується й Т. Пікетті, якого інколи називають «сучасним Карлом Марксом». У своїй фундаментальній праці «Капітал у ХХІ столітті» він, зокрема, приходять до висновку: «Для того щоб приносити користь, економісти повинні насамперед навчитися бути більш прагматичними у виборі методології, не гребуючи ніякими засобами, і наблизитися в цьому відношенні до представників інших суспільних наук» [12, 588].

У змістовній двохтомній монографії «Глобальний капітал» (2014) відомі економісти-теоретики О. Бузгалін та А. Колганов усебічно досліджують природу сучасного капіталу, форми, які він приймає у процесі трансформації сучасного капіталізму, звертаючи особливу увагу на необхідність встановлення діалектичної єдності як реальних інституційних форм (у тому разі й перекручених, зрадливих), які приймає капітал у процесі свого руху, так і конкретних сутнісних форм понять і категорій, що відображають ці реальні процеси [3; 4].

Значна увага останнім часом приділяється акцентованим вище проблемам методології економічних досліджень, у т.ч. питанням міждисциплінарних досліджень та міждисциплінарних підходів у цих дослідженнях, Всеукраїнською асоціацією політичної економії, Міжнародною асоціацією політичної економії країн СНД і Балтії, про що свідчать проведені ними наукові конгреси, конференції, фундаментальні публікації за їх результатами. Серед таких публікацій можна, наприклад, назвати монографію «Політекономія: соціаль-

ні пріоритети. Матеріали Першого міжнародного політекономічного конгресу» у двох томах (2013) [14]; монографію «Політична економія: минуле, теперішнє, майбутнє» (2014) [13] тощо.

Мета дослідження. Ускладнення економічного та соціального життя на планеті, складна суперечлива діалектика взаємовпливів законів розвитку сучасної ринкової економіки та сучасного суспільства вимагає поглиблення їх системних досліджень, одним з інструментів яких і є міждисциплінарний підхід до пізнання. Однак застосування цього підходу вимагає від дослідників дотримання певних принципів, поза визнанням яких, на наш погляд, усі переваги міждисциплінарного підходу перетворюються на свою протилежність. Отже, головною метою цієї статті є, *по-перше*, акцентування уваги теоретиків на необхідності розуміння сутності, функцій та значення використання методології міждисциплінарних досліджень складних об'єктів економічного та соціального життя; *по-друге*, окреслення та аргументація змісту проблем, що виникають у процесі використання такої методології і, *по-третє*, обґрунтування нашої позиції щодо необхідності забезпечення в процесі таких міждисциплінарних досліджень єдиного підходу та єдиного розуміння представниками різних наукових дисциплін субстанціональних характеристик тих чи інших понять, категорій, інституційних форм, якими оперують дослідники при аналізі надзвичайно складних за своєю архітектонікою сучасних соціальних і економічних систем.

Основні результати дослідження. Актуалізація потреби у використанні принципів міждисциплінарних підходів у дослідженнях та теоретико-методологічного інструментарію, який використовується різними науками у внутрішньому предметному полі для аналізу взаємопов'язаних із реальним життям складних предметних полів, сприяла не лише зростанню уваги до такого дійсно ефективного методологічного інструменту, але й, водночас, поглибленню стану дуалізму, розбіжностей у розумінні представниками різних теоретичних дисциплін сутності, а отже й функціонального призначення тих чи інших понять і категорій.

Подібні розбіжності, відхилення в розумінні глибинної субстанціональної природи фундаментальних теоретичних економічних понять, категорій та інституційних форм в умовах бурхливого взаємопроникнення предметів, цілей та інструментів дослідження архітектоніки фактично єдиного складного поля економічних і соціальних процесів тільки на перший погляд здаються новизною, результатом розвитку знань, наукового погляду на дану категорію чи інституційну форму в предметному полі тієї чи іншої науки. Насправді ж, часто «творче» застосування для потреб предметного аналізу в рамках тієї чи іншої науки певних конкретних понять і категорій, запозичених із теоретико-методологічного інструментарію інших наук, при ігноруванні (повному або частковому) політико-економічного, теоретико-методологічного визначення їх сутності, що склалося на даний час, фактично зводить нанівець ефект застосування міждисциплінарного підходу, оскільки за таких обставин втрачаються цілісність та єдність розуміння об'єктивної логіки економічного розвитку. Ця логіка розпадається на велику кількість суперечливих суб'єктивних уявлень про неї, кожне з яких претендує на істину в останній інстанції, заперечуючи

цим самим ключові принципи логіки розвитку самої сучасної теоретичної науки, за якими: 1) «ідеалом науки» повинно бути «отримання систематичного взаємозв'язку фактів», оскільки «ізольовані судження не конституують науку»; 2) наука не повинна прагнути «досягти віри в судження, що формулюються нею, *будь-яким* способом і *будь-якою* ціною»; 3) «кількість сутностей не повинна зростати без потреби» (принцип «бритви Оккама») [9, 533–534].

Яскравим прикладом непоборного бажання окремих представників різних наукових дисциплін сформулювати власну думку щодо сутності тих чи інших загально визнаних понять і категорій, дати власне, відмінне від інших, навіть ґрунтовно аргументованих, їх визначення, може служити постійне нагромадження в наукових публікаціях різного рівня та якості тлумачень таких понять, як людський, соціальний, інтелектуальний капітал тощо.

Дійсно, ці інституційні форми та поняття відображають специфіку реальних економічних і соціальних процесів у сучасному світовому суспільстві і є широко вживаними в найрізноманітніших теоретичних та практичних дослідженнях. Однак різне трактування їхньої сутності, спрощене уявлення функціонального призначення та теоретико-методологічної ролі в пізнанні законів, принципів і механізмів руху економічних і соціальних систем, окремих їх підсистем та елементів представниками різних, хоча і споріднених наукових дисциплін, скоріше «фетишизує», спотворює справжній характер відносин між суб'єктами економічного життя, їх мотивацією, природою, характером та способом розв'язання суперечностей, а отже — не допомагає пізнати ті важелі впливу на розвиток, що забезпечують синергетичний ефект.

Так, сьогодні практично неможливо знайти дослідника (економіста-теоретика, політолога, соціолога), які б не оперували поняттям «людський капітал». Однак, здебільшого, використання цього поняття як категорії, інституційної форми зводиться до його характеристик, що лежать на поверхні — навички, кваліфікація, умови її підвищення тощо. Натомість, найважливіше, на наш погляд, для збереження єдиного розуміння сутності, отже успішного використання цього поняття в межах міждисциплінарного підходу в дослідженнях, питання лишається проігнорованим: А що, власне, пов'язує усю цю сукупність характеристик людини, суб'єкта економічного життя з капіталом? За яких умов навички, знання тощо перетворюються (або не перетворюються) на капітал, реалізуються саме як капітал, не у вигляді такої форми доходу, як заробітна плата, а у формі прибутку, з усіма її функціональними можливостями.

На жаль, у більшості досліджень таке питання навіть не ставиться, отже й відповіді на нього немає. До того ж, якщо наведену вище сукупність характеристик індивіда апіорі вважати капіталом, виникає ще декілька запитань: як ця форма капіталу функціонує в полі прав власності, в системі «володіння — використання — розпорядження», тобто, чи можливі процеси передачі прав власності на людський капітал, його відчуження та привласнення в системі сучасних ринкових відносин? Чи може людський капітал, якщо він дійсно існує і персоніфікованим носієм його виступає найманий працівник, належати власнику інших факторів виробництва (підприємцю, капіталісту), а якщо так — то на яких засадах? Наприклад, на думку Т. Пікетті, таку ситуацію склад-

но навіть уявити. Зокрема, він вважає: «є багато причин, за якими ми виключаємо людський капітал із нашого визначення капіталу. Найбільш очевидна з них полягає в тому, що людським капіталом не може володіти інша особа, ним не можна обмінюватися на ринку, у всякому випадку на постійній основі. У цьому полягає його кардинальна відмінність від інших форм капіталу» [12, 61].

Можливо, у зв'язку з окресленою вище проблемою, варто розглянути проблему діалектики понять, якими повинні оперувати дослідники в контексті міждисциплінарних досліджень (та й не тільки) на основі міждисциплінарних методів. Зокрема, коли ми вживаємо поняття «людський капітал», що ми маємо на увазі? — капітал, що належить індивіду, в тому числі й людині найманої праці, який вона використовує безпосередньо у своїх інтересах, чи «людину як капітал», з її здібностями, інтелектуальним потенціалом, які, хай і тимчасово, використовуються власником інших факторів виробництва у своїх інтересах?

В останньому випадку також складно, однак усе ж простіше, уявити все коло руху такої специфічної форми функціонування сукупного капіталу, а отже й отримання прибутку, і нагромадження тощо, фактично за марксовою схемою. Зрештою, гроші, які беруться в кредит для організації бізнесу, виконують функції капіталу, однак відчужуються у власника тимчасово, приносячи йому дохід у формі проценту — прибутку. Підприємець, який використовував ці кредитні гроші як капітал, також отримує прибуток.

Із «людиною — капіталом» складніше. Будучи безпосереднім джерелом і потенційним носієм якостей капіталу, в ході включення в процес економічного життя «людина — капітал» зазвичай в результаті отримує лише заробітну плату (її розмір — це питання вторинне), що свідчить про постійне, відтворюване поглинання, відчуження якостей цієї специфічної форми капіталу власником інших форм капіталу, організатором бізнесу.

Суперечність очевидна, глибока і вимагає нагального розв'язання. Частково принципи та механізми такого розв'язання почали формуватися в умовах динамізації процесів соціалізації економічного життя у другій половині ХХ століття. Конкретні форми таких механізмів знайшли свій прояв у різноманітних моделях соціального ринкового господарства, у появі та розвитку соціального капіталу, соціальної відповідальності бізнесу, корпоративного громадянства тощо.

Роздуми, які викликав Т. Пікетті [12], своїм сумнівом щодо визнання сукупності людських здібностей і компетентностей людським «капіталом», наштовхують на ще одну не тільки теоретико-методологічну, а й навіть політичну проблему. Адже, в певному сенсі, людський капітал у методології та теорії мейнстріму може відігравати і роль «фетишизованої», перекрученої інституційної форми, за допомогою якої зручно маніпулювати свідомістю найманих працівників, переводячи реальні соціальні суперечності в площину суперечностей між різними формами капіталу.

Перш ніж оперувати таким складним і специфічним теоретико-методологічним інструментом, як «людський капітал», зокрема в полі міждисциплінарного підходу, у т.ч. в економічних дослідженнях прикладного характеру, доцільно розглянути це поняття крізь призму нових властивостей наймано

працівника, який в умовах постійних якісних змін у технологічному способі виробництва, стає (або за певних умов може стати) одночасно персоніфікованим носієм цієї специфічної форми капіталу, його функцій, забезпечуючи тим самим своїм змістом і характером праці не тільки основну функцію капіталу — можливість створювати та отримувати дохід, прибуток, але й реалізуючи увесь ланцюжок відтворення капіталу «виробництво, розподіл, привласнення, нагромадження» у своїх інтересах. Від результатів такого аналізу будуть залежати наші судження про роль людського капіталу не тільки в економічному зростанні, але й у соціально-економічному розвитку, з позицій гармонізації економічних відносин, скорочення поля нерівності, бідності тощо.

Окрім проблеми визначення субстанціональних засад розуміння поняття та явища «людський капітал», не менш важливим залишається питання його просторової архітекτονіки. Суть цього питання — чи достатньо факту приналежності індивіда до кола працездатних (зайнятих або незайнятих) осіб для того, щоб включати його в поле характеристик і відносин, притаманних саме людському капіталу?

Сьогодні в літературі активно обговорюють проблему прекаріату⁴ — нової інституційної форми функціонування людського капіталу. Безперечно, це певне коло працівників, а серед них є значна доля висококваліфікованих, які мають певні навички до праці, володіють певними компетентностями, досвідом. Однак, чи можна їх відносити до людського капіталу, враховуючи специфіку їх стану в трудовому та статусному полі сучасної глобалізованої господарської системи? Якщо визнати реалістичними характеристики прекаріату, що містяться в монографії Г. Стендінга «Прекаріат: новий небезпечний клас» [17], можна зробити висновок, що значна частина працездатних осіб (мільйони по всій планеті) мають мало підстав (а скорше — не мають зовсім) ототожнювати себе, навіть формально, із людським капіталом.

Зокрема, до ключових характеристик прекаріату як специфічного класу Г. Стендінг відносить: відсутність «якоря стабільності»; уразливе становище; незахищену форму зайнятості; відсутність надійної професійної самоідентифікації; статусний дисонанс; нестабільність доходу та структура доходів, відмінна від тієї, що існує в інших соціальних групах; прекаріат не відчуває себе частиною солідаризованого трудового співтовариства [17, 10–29]. На думку цитованого вище автора, «поняття «прекаріат» варто визначити, як неологізм, утворений від двох слів: *precarious* (нестабільний, нестійкий) і добре знайомого усім «пролетаріат»» [17, 20]. «Він (прекаріат) складається з людей, які користуються мінімальними довірчими зв'язками з капіталом або державою, тому він зовсім не схожий на *сalarіat*» [17, 20] (соціальна група працівників із стабільною повною зайнятістю — автори). На відміну від пролетаріату, прекаріат не має відносин суспільного договору, що забезпечувало б гарантії праці в обмін на субординацію та певну лояльність — неписане правило, що лежить в основі соціальної держави. ... прекаріат має «урізаний статус» [17, 23].

⁴ *precarious* (англ.) — невизначений, ненадійний, ризикований. За П. Бурдьє [22] прекаріат — нестабільний, незахищений суспільний прошарок; Г. Стендінг [17, 7, 12], досліджуючи сутність і форми прояву прекаріату, підкреслює, що це не «ущемлений середній клас» (*squeezed middle*), не «нижчий клас» (*underclass*) і не «найбідніший робочий клас» (*lower working class*).

Г. Стендінг таким чином визначає ключові причини та умови виникнення, розвитку та функціонування прекаріату: це політика неолібералізму з його принципом забезпечення гнучкості ринку праці, зайнятості, заробітної плати (особливо в бік її зниження), посад, професійних навичок. На думку цитованого вченого, така політика в умовах глобальної конкуренції корпорацій та урядів спричинила стрімке зростання «числа людей із незахищеною формою зайнятості» [17, 18–19].

Таким чином, повною мірою жоден із запропонованих нами до розгляду підходів до визначення сутності, місця у відтворювальному процесі, функцій людського капіталу не дозволяє розглядати прекаріат в якості людського капіталу, перш за все, в силу його хиткості, невиразності, аморфності, що несумісне з уявленнями про роль капіталу взагалі і людського капіталу зокрема, незалежно від того, визнаємо ми певну сукупність людських якостей капіталом для капіталіста, підприємця чи самого працівника. До того ж, необхідно зауважити, що до прекаріату примикає прошарок т.зв. «дауншифтерів» (переважно людей з високим рівнем освіти), які добровільно відмовляються від активної участі у відтворювальному процесі та відповідно від багатьох благ сучасної цивілізації, переходячи до способу життя, яке Ф. Енгельс називав «трав'яним, рослинним життям» [20, 93].

Існування вищезгаданих проблем у сучасному суспільстві дозволяє окреслити ряд суперечностей, що не знімаються розвитком навичок до праці, підвищенням кваліфікації тощо, які зазвичай відносять до характерних рис людського капіталу. Ця суперечність знаходить свій прояв насамперед у розходженні суб'єктивних уявлень частини дослідників про сутність, структуру, функції, форми власності на людський капітал та об'єктивної логіки економічного і соціального розвитку суспільства, яка, власне, і визначає природу цієї форми капіталу, як однієї з інституційних форм сукупного капіталу, що виникає на певному історичному етапі розвитку капіталізму. Ця об'єктивна логіка розвитку свідчить, насамперед, про необхідність і, відповідно, про появу нових інституційних форм руху сукупного капіталу (у тому разі й нематеріальних, віртуальних, «перекручених»), які забезпечують його виживання і розвиток в інтересах класу капіталістів. Тому при дослідженні проблеми людського капіталу (як і інших понятійних форм і категорій в рамках міждисциплінарних досліджень із використанням міждисциплінарної методології), його місця та ролі в розвитку економіки та суспільства, варто, мабуть, висловлювати менше захоплення, прагнучи до глибшого проникнення в суть і зміст того дійсно конструктивного, нового, що закладене в цьому понятті та явищі з позицій перетворення людського капіталу із джерела зростаючих доходів для інших у джерело постійного зростання доходів для себе, тобто для персоніфікованого носія ознак, можливостей і функцій людського капіталу, якими володіє більшість активних суб'єктів економічного життя.

Лише дотримання такого погляду на природу та призначення людського капіталу представниками усіх наук, які взаємодіють при дослідженні законів руху та розвитку складних економічних і соціальних систем, міждисциплінарний підхід буде ефективним із позицій комплексного розв'язання існуючих проблем створення сталої та гнучкої системи і моделі мотивації до праці, гар-

монізації системи соціально-економічних відносин в умовах глобальної якісної трансформації економічного життя на планеті.

Висновки. Сучасне світове суспільство представляє собою надскладну метасистему, в якій неможливе ефективне функціонування якоїсь однієї підсистеми в разі неефективного функціонування будь-якої іншої складової. У наш час змінюється не тільки архітектура метасистеми, але й закони її функціонування та розвитку, як загальні, так і ті, що регулюють рух окремих підсистем як елементів єдиного цілого. Тобто зміст, характер, рівень, наслідки взаємодії та взаємовпливів цих законів, окремих підсистем у межах цілісної надсистеми стають настільки виразними і результативними (в конструктивному чи деконструктивному плані), що поза об'єднанням зусиль різних наук, дослідників, різних методологічних підходів фактично неможливо сформулювати цілісне уявлення як про субстанціональні засади руху та розвитку суспільства, економіки, політики, людської цивілізації в цілому, так і щодо окремих його інституційних утворень і форм.

За цих умов міждисциплінарні дослідження та міждисциплінарна методологія є не тільки природними, вони є конче необхідними для забезпечення цілісної теоретичного уявлення про закони, принципи та перспективи розвитку унікального всесвіту, яким є людське суспільство, людська цивілізація, економічна система тощо. Однак шлях до формування такого цілісного теоретичного уявлення неможливий без узгодження представниками різних теоретичних суспільних наук (включно з економічними) субстанціональних засад конкретних методологічних інструментів. Отже, будь-яке дослідження (міждисциплінарного характеру або в предметному полі окремої дисципліни) повинне починатися з узгодження сутності понять, категорій, інституційних інструментальних форм, які використовуються у межах дисциплінарного підходу або міждисциплінарної методології.

1. Абалкин Л. Экономическая теория на пути к новой парадигме // Вопросы экономики. — 1993. — №1. — С. 22—29.

Abalkin L. Ekonomicheskaia teoriia na puti k novoi paradigme // Voprosy ekonomiki. — 1993. — №1. — S. 22—29.

2. Абалкин Л.И. Возвращение в политическую экономию // Экономика, культура, общество. — 2009. — №1. — С. 142—152.

Abalkin L.I. Vozvrashchenie v politicheskuiu ekonomiiu // Ekonomika, kultura, obshchestvo. — 2009. — №1. — S. 142—152.

3. Бузгалин А.В., Колганов А.И. Глобальный капитал: В 2-х т. — Изд. 3-е, испр. и сущ. доп. — М.: ЛЕНАНД, 2015. — Т. 1. Методология: По ту сторону позитивизма, постмодернизма и экономического империализма (Маркс re-loaded). — 640 с.

Buzgalin A.V., Kolganov A.I. Globalnyi kapital: V 2-kh t. — Izd. 3-e, ispr. i sushch. dop. — M.: LENAND, 2015. — T. 1. Metodologiya: Po tu storonu pozitivizma, postmodernizma i ekonomicheskogo imperializma (Marks re-loaded). — 640 s.

4. Бузгалин А.В., Колганов А.И. Глобальный капитал: В 2-х т. — Изд. 3-е, испр. и сущ. доп. — М.: ЛЕНАНД, 2015. — Т. 2. Теория: Глобальная гегемония капитала и ее пределы («Капитал» re-loaded). — 912 с.

Buzgalin A.V., Kolganov A.I. Globalnyi kapital: V 2-kh t. — Izd. 3-e, ispr. i sushch. dop. — M.: LENAND, 2015. — T. 2. Teoriia: Globalnaia gegemoniia kapitala i ee predely («Kapital» re-loaded). — 912 s.

5. Бьюкенен Дж. Границы свободы // Сочинения / Пер. с англ.; Фонд экономической инициативы; Гл. ред. кол.: Р.М. Нуреев и др. — М.: Тaurus Альфа, 1997. — Т. 1. — С. 430.

Biukenen Dzh. Granitsy svobody // Sochineniia / Per. s angl.; Fond ekonomicheskoi initsiativy; Gl. red. kol.: R.M. Nureev i dr. — M.: Taurus Alfa, 1997. — T. 1. — S. 430.

6. Бьюкенен Дж. Конституция экономической политики // Сочинения / Пер. с англ.; Фонд экономической инициативы; Гл. ред. кол.: Р.М. Нуреев и др. — М.: Таурус Альфа, 1997. — Т. 1. — С. 18.

Biukenen Dzh. Konstitutsiia ekonomicheskoi politiki // Sochineniia / Per. s angl.; Fond ekonomicheskoi initsiativy; Gl. red. kol.: R.M. Nureev i dr. — M.: Taurus Alfa, 1997. — T. 1. — S. 18.

7. Груневеген П. Политическая экономия и экономическая наука // Экономическая теория / Пер. с англ.; Под ред. Дж. Итеэлла, М. Милгрейта, П. Ньюмена; Науч. ред. С.В. Автономов. — М.: ИНФРА-М, 2004. — С. 680–688.

Grunevegen P. Politicheskaiia ekonomiiia i ekonomicheskaiia nauka // Ekonomicheskaiia teoriia / Per. s angl.; Pod red. Dzh. Iteella, M. Milgreita, P. Niumena; Nauch. red. S.V. Avtonomov. — M.: INFRA-M, 2004. — S. 680–688.

8. Корнай Я. Системная парадигма // Общество и экономика. — 1999. — №3–4. — С. 85–86.

Kornai Ia. Sistemnaia paradigma // Obshchestvo i ekonomika. — 1999. — №3–4. — S. 85–86.

9. Козн М., Нагель Э. Введение в логику и научный метод / Пер. с англ. П.С. Куслия. — Челябинск: Социум, 2010. — 655 с.

Koen M., Nagel E. Vvedenie v logiku i nauchnyi metod / Per. s angl. P.S. Kusliia. — Cheliabinsk: Sotcium, 2010. — 655 s.

10. Лебедев С.А. Философия науки: краткая энциклопедия (основные направления, концепции, категории): Науч. издание. — М.: Академический Проект, 2008. — 692 с.

Lebedev S.A. Filosofiiia nauki: kratkaia entciklopediia (osnovnye napravleniia, kontseptcii, kategorii): Nauch. izdanie. — M.: Akademicheskii Proekt, 2008. — 692 s.

11. Парсонс Т. Мотивация экономической деятельности. О структуре социального действия. — М.: Академический Проект, 2000. — 880 с.

Parsons T. Motivatsiia ekonomicheskoi deiatelnosti. O strukture sotcialnogo deistviia. — M.: Akademicheskii Proekt, 2000. — 880 s.

12. Пикетти, Томас (1971–). Капитал в XXI веке / Томас Пикетти. — М.: Ад Маргинем Пресс, 2015. — 592 с.

Piketti, Tomas (1971–). Kapital v KhKhI veke / Tomas Piketti. — M.: Ad Marginem Press, 2015. — 592 s.

13. Политическая экономия: прошлое, настоящее, будущее: Монография / Под. ред. В.М. Гейца, В.Н. Тарасевича. — К.: ЦУЛ, 2014. — 1056 с.

Politicheskaiia ekonomiiia: proshloe, nastoiashchee, budushche: Monografiia / Pod. red. V.M. Geitca, V.N. Tarasevicha. — K.: TcUL, 2014. — 1056 s.

14. Политэкономия: социальные приоритеты: Материалы Первого международного политэкономического конгресса. — М.: ЛЕНАНД, 2013. — Т. 1: От кризиса к социально ориентированному развитию: реактуализация политической экономии. — 480 с.

Politekonomiia: sotcialnye priorityty: Materialy Pervogo mezhdunarodnogo politekonomicheskogo kongressa. — M.: LENAND, 2013. — T. 1: Ot krizisa k sotcialno orientirovannomu razvitiu: reaktulizatsiia politicheskoi ekonomii. — 480 s.

15. Редер М.У. Чикагская школа // Экономическая теория / Пер. с англ.; Под ред. Дж. Итуэлла, М. Милгейта, П. Ньюмена; Науч. ред. чл.-корр. РАН В.С. Автономов. — М.: ИНФРА-М, 2004. — С. 55–57.

Reder M.U. Chikagskaia shkola // Ekonomicheskaiia teoriia / Per. s angl.; Pod red. Dzh. Ituella, M. Milgeita, P. Niumena; Nauch. red. chl.-korr. RAN V.S. Avtonomov. — M.: INFRA-M, 2004. — S. 55–57.

16. Родрик Д. Экономика решает: сила и слабость «мрачной науки» / Пер. с англ. Е. Головлиной. — М.: Институт Гайдара, 2016. — 256 с.

Rodrik D. Ekonomika reshaet: sila i slabost «mrachnoi nauki» / Per. s angl. E. Golovlianitsynoi. — M.: Institut Gaidara, 2016. — 256 s.

17. Стэндинг Г. Прекариат: новый опасный класс. — М.: Ад Маргинем Пресс, 2014. — 328 с.

Stending G. Prekariat: novyi opasnyi klass. — M.: Ad Marginem Press, 2014. — 328 s.

18. Тоффлер Е. Третья волна / Пер. з англ. — К.: Всесвіт, 2000. — 480 с.

Toffler E. Tretia khvylia / Per. z anhl. — K.: Vsesvit, 2000. — 480 s.

19. Ульрих П. Критика экономизма / Пер. с нем. И.П. Смирнова. — М.: Вузовская книга, 2004. — 120 с.

Ulrikh P. Kritika ekonomizma / Per. s nem. I.P. Smirnova. — M.: Vuzovskaia kniga, 2004. — 120 s.

20. *Энгельс Ф.* Положение рабочего класса в Англии / Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — Изд. второе. — М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. — Т. 2. — 668 с.
- Engels F.* Polozhenie rabocheho klassa v Anglii / Marks K., Engels F. Sochineniia. — Izd. vtoroe. — М.: Gosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoi literatury, 1955. — Т. 2. — 668 s.
21. *Atkinson, A.B.* (2014). *Inequality: What Can Be Done?* Harvard University Press. 384 p.
22. *Bourdieu, P.* (1998). *La precarite est aujourd'hui partout. Precariousness is Everywhere Nowadays.* In *contre-feux*, Paris Raisons da'gir, pp. 96–102.
23. National Academy of Sciences, National Academy of Engineering, and Institute of Medicine (2005). *Facilitating Interdisciplinary Research.* National Academy Press, Washington, D.C., USA.